नवमः अध्यायः

वैचित्र्यस्य गीतम्

भारतीयस्य सङ्गीतेतिहासस्य अन्वेषणम्

उद्देश्यम् - भारतीयसङ्गीतस्थानां विविधानां सङ्गीतानां श्रवणं शिक्षणं च।

एहि, एकं मणिपुरी-गीतं जानीमः

हाँ उरित् नापंबी

भाषा : मणिपुरी

हा उरीत नापंबी,
नमन कौवी तडबी,
नपन कौवी खुम्दबी,
या है है या है है या या तहोई है,
उरीत नागंबी खूनु चैजों,
नापंगी फौका आयम्बा,
या है है या है है या या ताहै है।

अर्थः

एकः पक्षी उरिट् इति, स्वस्य मातुः पितुर्वा आह्वानं श्रोतुं न शक्नोति। भवत्यः तालिं वादयन्तु, तं पक्षिणं च आह्वयन्तु। सः रक्तवर्णीयः पक्षी, उरट् इति, कपोतसदृशः अस्ति, यस्य च उदरः अस्ति, उच्चैः उड्डयति। करतालिभिः तं पक्षिणम् आह्वयन्तु।

अध्यापकान् प्रति -

वयम् अस्मिन् अध्याये भारतस्य विविधानां प्रान्तानां कानिचन गीतानि उल्लिखितवन्तः। वयम् अध्यापकेभ्यः/अध्यापिकाभ्यः निवेदयामो यत् भवन्तः/भवत्यः एतेषु गीतेषु भिन्नानां कतिपयानि गीतानि सुझातवन्तः भारतस्य प्रदेशाः। अस्याः सूचीतः न्यूनातिन्यूनं पञ्च गीतानि पाठयन्तु इति वयं शिक्षकेभ्यः अनुरोधं कुर्मः। भवन्तः प्रादेशिकगीतानि अपि पाठयितुं शक्नुवन्ति येषां शिक्षणं बालकाः आनन्दं प्राप्नुयुः इति भवन्तः मन्यन्ते।

0680CH09

© NCERT not to be republished

एहि, केरलम्-प्रदेशस्थं नौकागीतं जानीमः

जानीमः वञ्छिपट्टु इतीदम्। वञ्छिपट्टु इति गीतं पारम्परिकेन नौकागीतेन सह सम्बद्धम् अस्ति, विशेषतः प्रसिद्धाभिः सर्पनौकाभिः सह। एषा क्रीडा केरलम्-प्रदेशस्य लवणात्मके जलप्रदेशे क्रीड्यते। इमाः नौकाक्रीडाः अस्य राज्यस्य सांस्कृतिकोत्सवेषु अन्तर्निहिताः सन्ति। इमाः क्रीडाः जीवन्तैः छन्दोबद्धैश्च गीतैः संयुक्ताः सन्ति।

केरलम्-राज्यस्य नौकाक्रीडा

कुट्टनदन पुञ्चाईले

भाषा : मलयालम्

कुट्टनदन पुञ्चाईले,
कोचु पेन्ने कुईलाले,
कोट्टू वेनम् कुझल् वेनम्,
कुरवा वेनम् कुट्टनदन पुञ्चाईले,
थिथै ठाका थै थै थोम्
कोचुपेन्ने कुयैले, थिति थारा थै थोम्,
कोट्टू वेनम् कुझल् वेनम्, कुरवा वेनम्
(ओ ... थी थी थारा, थी थी थै, थि थै, थाका थै थोम्) × ४
वरवेल कनारू वेनम् कोडी थोरानङ्गल् वेनम्,
विजयश्री लाली थाराई वरुन्नू नङ्गल्
(ओ ... थी थी थारा, थी थी थै, थी थै, थाका थै थोम्) × ४
करुथा चिराकू वाछ्छ थी थै थाका थै थै थोम्,
अरयन्ना किलिपोले थी ती थारा थै थोम्,
करुथा छिराकु वेचोर अरायन्ना किलिपोले,
कुथिचू कुथिचू पायूं कुथीरा पोले,
(ओ ... थी थी थारा, थी थी थै, थी थै थाका थै थै थोम्) × ४

अर्थः - अस्मिन् गीते केरलम्-राज्यस्थस्य कुट्टनादप्रदेशस्य सौन्दर्यं प्रकटितम्। अत्र प्राकृतिकस्य परिवेशस्य मनोरमतायाः प्रदर्शनम्, गायनेच्छा च वर्तते।

© NCERT not to be republished

किं जानाति ?

असम-राज्यस्य सदिया-नगरे षड्विंशत्युत्तर-ऊनविंशतितमे (१९२६) वर्षे एकः उत्कृष्टः संगीतकारः जातः यस्य नाम भूपेन्-हजरिका इति आसीत्। सः प्लेबैकगायकः, गीतकारः, संगीतकारः, कविः, अभिनेता, कलाकारः, सम्पादकः, चलच्चित्रनिर्माता, शिक्षाविदः च आसीत् यः सुधा कोन्थो इति नाम्ना बहुधा प्रसिद्धः आसीत्। सः सङ्गीतस्य प्रयोगं 'सामाजिकपरिवर्तनस्य साधनम्' इति कृत्वा प्रेरणादायकानि गीतानि रचयति स्म। भारतरत्न, दादासाहेब फाल्के पुरस्कार, संगीत नाटक अकादमी इत्यादयः अनेके राष्ट्रियपुरस्काराः प्राप्ताः सन्ति।

भारतस्य उत्तरपूर्वीये प्रान्ते, असमराज्ये मधुराणि गीतानि सन्ति, यथा - एई माटिरे मोरो मोते

एहि, इदं गीतं क्रीडामः

भाषा - असमिया

एई माटिरे मोरो मोते,
माटिके सूमिलू,
एई माटिते जीवन सबि,
आँकी आँकी मूसीलू।

डोर आकाहर रोहन्,
कीओनू लागे लागे,
आँहा आँहा,
माटीर बुकुट मोनोर मालोती बूटोलू।

मोनोर कोरोनीरे,
हुरोर पापोरीरे आजी,
हुकुमार थापोना होजुआ,
हुन्दोर हूदीनोर,
नोतून् दृष्टिकोणा नोमुआ।

अर्थः - गायकः अस्मिन् गीते पृथिवीं प्रति प्रेम दर्शयति। अपि च, यद्यपि आकाशे रम्याः वर्णाः सन्ति, सागरे वा रत्नानि सन्ति, परन्तु पृथिव्यामेव आनन्दम् अनुभवति गायकः इत्यपि बोधितम्।

गायकः प्रकृतेः सर्वे पक्षाः यथा सूर्यप्रकाशः वनानि वा पृथिव्यामेव दृश्यन्ते, ते च अत्यन्तं गुरुत्वपूर्णाः सन्ति।

एहि, वयम् अधुना पश्चिमभारतं प्रति गच्छामः, एकं गुजराती-गीतञ्च जानीमः।
गीतम् - पोताना जो दरीया मा

भाषा - गुजराती

पोताना जो दरीया मा,
पोताना जो दुबकी थी,
जाट नु अमूल मोटी लो,
इभो कोन छे खालसी,
माने कहीं दो ने,
इने थाम ने थेकाना,
माने दै दो ने,
इभो कोन छे खालसी,
माने कहीं दो ने,
गोटी लो, तामे गोटी लो, गोटी लो।

© NCERT
republished

अर्थः - गीते रूपकरूपेण जीवनस्य वर्णनं समुद्रयात्रया वर्णितम्। नौकापुरुषः कस्यचित् प्रतीकं भवति यः दिशां प्रयोजनं च ददाति, मुक्ताः तु एतेषां अनुभवानां माध्यमेन प्राप्तानां बहुमूल्यं क्षणं निधिं वा अनुभूतवन्तः।

गुजरातराज्यात् *गरबां* शिक्षामहे

गरबा इति पारम्परिकस्य सङ्गीतस्य लोकनृत्यस्य च नाम यत् प्रायः नवरात्रिपर्वणि पाल्यते। *ढोलः*, *तालवाद्यम्*, *ढोलकः* इत्यादीनि पारम्परिकानि घनवाद्यानि, स्वरसंवादिनी, वेणुः, इत्यादीनि रागवाद्यानि च अत्र वाद्यन्ते। तालिवादनम्, पादप्रहारः, डण्डियाभिः यष्टिभिर्वा सह टैपिंग् इत्यादीनि शरीरे अधिकान् लयात्मकान् स्तरान् योजयन्ति। रागात्मकाः प्रतिमानाः आनन्दस्य उत्सवस्य च भावम् उद्दीपयन्ति। नर्तकी श्रीकृष्णे (कानुद) प्रेम्णः विषये गायति।

तारी बाँकी रे

तारी बांकी रे पघलदी नू,
फुमतू रे माने, गमतू रे आतो,
कौंचूरे कानूडा ताने आम्तू,
तारी पगनू रे पगर्खू छम्,
फुमतू रे माने, गमतू रे आतो,
कौंचूरे कानूडा ताने आम्तू।
फुमतू रे माने, गमतू रे आतो,
कौंचूरे कानूडा ताने आम्तू,
तारी बाँकी रे पाघलदी नू,
फुमतू रे माने, गमतू रे आतो,
कौंचूरे कानूडा ताने आम्तू।

not to be republished © NCERT

थाविल्

चेण्डा

एहि, एकं तामिलगीतं शिक्षामः

अथिन्थोम्

अथिन् थोम् थीन् थियम् थोंदाना,
थिन्थान्दी थिन्थोम्,
थाका थिन् थोम्, थीन् थियम्,
थोन्दाना थिन् था धी थिन् थोम्।
आदाथा जवाथू मनम् आदीदुम् बोम्मी,
अन्दावनै थालातुम् ईसाई केलादी बोम्मी,
एन् पातू वन्धालै मनम्,
थूलीदुम् बोम्मी,
अवन् पातू ईलाधा ईदम् येन् गाडी बोम्मी,
मुकान्नन् मुथांगा थान् धा पातू पदीचेन्,
पातीलै पालकोडी नेञ्जा नानूम् पूडीचेन्।
अथिन् थोम् थीन् थियम् थोंदाना,
थिन्थान्दी थिन्थोम्,
थाका थिन् थोम्, थीन् थियम्,
थोन्दाना थिन् था धी थिन् थोम्।

अर्थः - एतत् गीतं गायनस्य आनन्दं प्रकटयति। अस्मिन् गीते छन्दोबद्धाः लयाः सन्ति, ये इदं गीतं श्रवणमधुरं करोति।

कन्नड - गीतम्

चेलूवाया

चेलूवाय्या चेलूभो थानी थन्ड् नाना,
चिन्माय रूपे कोलान्न कोले,
चेलूवाय्या चेलूभो तानी तन्दाना,
चिन्माय रूपे कोलान्न कोले।
आथा नोडू इथा नोडू,
चित्रदुर्ग कोटे नोडू,
हाथी नोडू नन्न तभोर्ना।
चेलूवाय्या चेलूभो थानी थन्ड् नाना,
चिन्माय रूपे कोलान्न कोले,
चेलूवाय्या चेलूभो तानी तन्दाना,
चिन्माय रूपे कोलान्न कोले।

सरलार्थः - कर्णाटकप्रान्तस्य सौन्दर्यस्य प्रतिपादकमिदं मोदपूर्णं लोकगीतम्। सौन्दर्यस्य उत्सवस्य आनन्ददायकं लोकगीतम् अस्ति। गीतं भवन्तं नृत्यं कर्तुं कर्नाटकस्य भव्यं चित्रदुर्गसहितं परितः वस्तूनाम् सौन्दर्यं द्रष्टुं च आमन्त्रयति।

यदा वयम् अस्माकं देशस्य विविधेषु प्रान्तेषु प्रसिद्धानि गीतानि जानीमः, तदा इदम् अवश्यमेव मनसि स्मर्तव्यं यत् अस्य अध्यायस्य नाम "**वैचित्र्यस्य गीतम्**" इति।

© NCERT not to be republished

चिमटा

पुङ्गी

ओ जिन्द माहे बाजारे

भाषा : पंजाबी

ओ जिन्द माहे बाजारे ...
ओ जिन्द माहे बाजारे कुमलाईयान्,
वे तेरीयन् लादलीयन् ...
वे तेरीयन् लादलीयन् पर्याईयन्,
के बाजी फेर् कादे ...
के बाजी फेर् कादे ना अय्यन् ।

(उम्मा ... उम्मा ... उम्मा ... उम्मा ...
उम्मा ...उम्मा ... उम्मा) x २

के एक पल बैहीं जाना,
के एक पल बैहीं जाना मेरे मखना,
वे तेरे बाज़ू ओए,
वे तेरे बाज़ू वेद सखना,
के एक पल बैहीं जाना ...
के एक पल बैहीं जाना मेरे कोल ...

(उम्मा ... उम्मा ... उम्मा ... उम्मा ...
उम्मा ... उम्मा ... उम्मा) x २

अर्थः - अस्मिन् गीते प्रेम, प्रेमिकस्य प्रत्यागमनम्, प्रेमिकेन सह मिथः वीताः कालाः इत्येते सर्वे विषयाः अभिव्यक्ताः ।

क्षत्रिय कुलवत्सन

भाषा: मराठी

क्षत्रिय कुलावतंस, सिंहासनाधीश्वर,
श्रीमन्त छत्रपति शिवाजी महाराज की जय,
अरे आले रे आले रे (आले आले रे),
अरे मराठे आले रे (अर मराठे आले रे),
शान राजाञ्ची घेऊन् (शान् राजाञ्ची घेऊन्),
आते रानी निघाले रे (जय भवानी),
अर तूफान पेतल (तूफान पेतल),
आन गनीम खेतल (गनीम खेतल),
तर येकाछे नाभ हे,
आमछा शिववाछें घेटला (आमछा शिववाछें घेटला) ।
शाश्वत राजा रे ध्यासत राजा,
घावत राजा रे भवत राजा,
जगन्नाथ राजा रे मरन्नाथ राजा,
हे ... शिब्बा रे रे ...

अर्थः - एतद्धि छत्रपतये शिवाजीमहाराजाय अर्पितं श्रद्धाञ्जलीगीतम् । अत्र महाराजस्य वंशस्य, शौर्यस्य, उपलब्धीनां च प्रशंसा विहिता । ते तस्य नेतृत्वस्य साहसस्य च आदरं, प्रशंसां च प्रकटयन्ति ।

© NCERT not to be republished

किं जानाति ?

भारतीयं सङ्गीतं समाजस्य परम्पराभ्यः, व्यवहारेभ्यश्च बहु आकृष्टम् अस्ति। भक्तिः भारतीये सङ्गीते प्राथमिकरूपेण स्वीक्रियते। कीर्तनम्, शबद्, स्तोत्रम्, कावाली च सङ्गीतस्य अस्य भक्तिपक्षस्य उदाहरणं भवति।

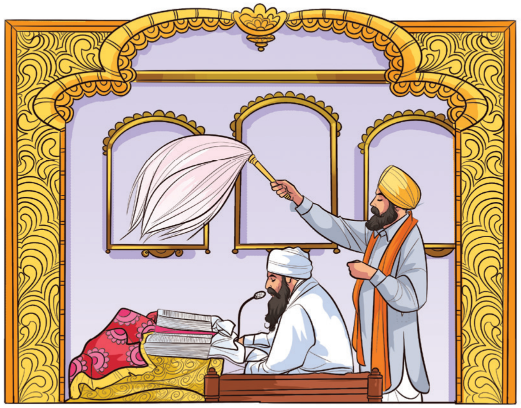

दिव्यबालानां भक्तिमार्गः

बालकाः अवश्यमेव दृष्टवन्तो यत् जनाः विविधप्रकारकानि भक्तिगीतानि गायन्ति, विविधरीत्या च पूजयन्ति इति। एहि, वयम् अधुना तेषु कानिचन जानीमः।

कीर्तनम्

गायकः - भारतरत्नेन भूषितः भीमसेन जोशी महोदयः

भाषा - मराठी

जे का रञ्जले त्यासी होने जो आपुले,
तोचि साधु ओदे खावा देव तेथेचि जनवा,
तुकामाने साङ्ग किति तोचि भगवन्त्याच मूर्ति।

भावार्थः - साधोः तुकारामस्य एषा रचना अभङ्गकीर्तनरूपेण कीर्त्यते। गीतमिदं इमं सन्देशं प्रसारयति यत्, "सच्चिदानन्दं मानवं गभीरं भावयति, परेषां दुःखं दुःखं च सहानुभूतिम् अनुभवतीति ज्ञेयम्। एतादृशानां दयालुव्यक्तिनां हृदयेषु ईश्वरः निवसति" इति।

शबद्

नानक चिन्ता मत करो,
चिन्ता तिस ही है!
जल में जाँत उपायें,
तीन भी रोजी दे!
नानक चिन्ता मत करो,
चिन्ता तिस ही है!
ओथै हाथ ना चलाए,
ना को किर्‍ करे!
सौदा मोल ना होवाए,
ना को लाये ना दे!
जीयाँ का आहर जीयाँ,
खाना एहो करें!
वीच उपाय सायेरा,
तीन भी सार करे!
नानक चिन्ता मत करो,
चिन्ता तिस ही हे!

भावार्थः - शबद् इति तादृशं गीतं यद्धि गुरुद्वारेषु गीयते। अस्मिन् गीते अत्यधिका चिन्ता प्रतिषिद्धा यतो हि सर्वमेव तया दिव्येच्छया एव भवति। ईश्वरः एव वनस्पतीः, जलीयान् जीवांश्च असृजत। तेभ्यः अपि पोषणं प्रयच्छति। गुरु नानकः स्वशिष्यान् चिन्तां त्यक्त्वा विश्वासं कर्तुं याचते। नदी वा समुद्रा वा तस्मिन् निवसन्तः प्राणिनः प्रकृतेः नियमानुसारं यथा जीवन्ति तथा जीवितुं समर्थाः भवन्ति । सर्वान् प्राणिनां पालनं करोति सर्वशक्तिमान् ।

© NCERT not to be republished

स्तोत्रम् — चर्चगीतम्

गीभ मी ओयेल ईन् माई ल्याम्प्,
कीप मी वार्निंग्,
गीभ मी ओयेल ईन् माई ल्याम्प, आई प्रे,
गीभ मी ओयेल ईन् माई ल्याम्प्,
कीप मी वार्निंग्,
कीप मी वार्निंग् टील् द एन्ड् अफ डे,
काम अन् एन्ड सींग् होसाना सिंग्
होसाना सिंग् होसाना,
टू द किंग् अफ् किंगस् ।

अर्थः - एतद् एकं ख्रीष्ट्रीयं गीतम् अस्ति। अस्य ईश्वराय भक्तिः समर्पणं च स्थापयितुं प्रार्थना विधीयते। अत्र भगवान् ईशः राजानाम् अपि राजा इति पदेन स्तुतः।

एकं सूफी सङ्गीतं जानीमः

मो मीना मो

भाषा - पारस्यः

मो मीना मो दुध लेके एमा याके,
जीसमीषा मा दुध लेकिन जा याके,
जीमा गुफ्तम् जान हाँ ये शान।

अर्थः - सूफीगीतं **शृण्वन्तु**, शिक्षन्तु च। 'विश्वासिनः एकः आत्मा' इति कुरान-प्रेरितस्य आख्यायिका-कथा-सङ्ग्रहस्य मसनवी-ग्रन्थस्य काव्यं, यस्याः फारसी-भाषायां जलाल-उद-दीन-मुहम्मद-बाल्खी-

© NCERT not to be republished

इत्यनेन, रूमी-नाम्ना अपि ज्ञायते 'श्रद्धालुः एकः आत्मा' इति काव्यं अस्माकं सर्वेषां अन्तः एकदेवत्वस्य विषये वदति। यदा वयं अस्माकं शरीरस्य आवरणस्य बाधाः अपसारयामः तदा वयं अवगच्छामः यत् अस्माकं प्रत्येकस्य चालकं प्राणशक्तिः आत्मा अपि समानः एव अस्ति ।

एतावता वयं भारतीयसङ्गीतस्य नैकान् प्रकारान् ज्ञातवन्तः, यथा - शास्त्रीयं सङ्गीतम्, प्रान्तीयं सङ्गीतम्, भक्तिगीतम् इत्यादीनि। विभिन्नप्रदेशानां गीतानाम् अवबोधेन न नूनम् अस्माकं ज्ञानं वर्धिष्यति, अपि तु वयं तत्रस्थाः स्थानीयाः संस्कृतीः, परम्पराश्च ज्ञातुं शक्नुमः। विविधानि गीतानि चिन्वन्तु, तानि च अभ्यसन्तु। गृहे, कक्षायां, मित्राणां वा सविधे तानि गीतानि प्रस्तुवन्तु।

© NCERT not to be republished